

tema töökoht ülikoolis. Vassar ja Moora polnud kompartei liikmed. Aga tolle aja mõistes oli musti plekke ka Maamäe ja Moosbergi elulugudes, kellede isad olid hukatud Nõukogude Liidus Suure Terrori aastail. Iga tahes asus see seltskond täitma 1950. aasta 21. septembri EK(b)P Keskkomitee Büroo otsust ning mõningase hilinemisega valmis 1952. aasta lõpul "Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), mille 464. leheküljel kõlab lõpulause: "Pole suuremat õnne, ütleb eesti rahvas, kui ehitada kommunismi Nõukogude Liidu rahvaste üksmeelses peres, seltsimees Stalini geniaalsel juhtimisel". Järelemõtlikult lisab Kuuli, et raamatu "ilmumise ajal jäi Stalini surmani vaevalt kolm kuud ja NLKP 20. kongressini pisut üle kolme aasta" (lk 146).

Võib-olla tundub Kuuli raamat mõnelegi lugejale esmalt kuivana ja faktiderohkusest küllastununa, ehkki vähemalt üks lugeja ja hindaja on öelnud, et raamat on "mõnus lugemine, millega tehtud palju tööd" (Andres Laasik, "Politrukid kenasti üle loetud", *Arkaadia. Eesti Päevalehe kirjanduslisa*, 12.05.2007). Lugemisse süvenedes avaneb detailne pilt käsitletava ajalõigu Eesti NSV parteilistest ja riiklikest juhtidest (juhul, kui neid nimetusi on üldse võimalik lahutada) ja sellest, kuidas nad korraldasid kultuurielu juhtimist aastail 1940–54. Painama jääb aga mõte, et mõistmaks täielikult raamatu sisu, peaks lugeja tutvuma ka kahe eelmise raamatuga. Piirdub ju autor isegi mõnelgi juhul n-ö kergema üleminekuga, et ta on ühte või teist asja juba varem käsitlenud.

Kokkuvõttes on tegu uurimusega, mida Päevalehe kultuurilisa vaoshoitud hinnangul "edasisel ajaloo uurimisel tuleb iga juhul arvesse võtta". Nii see tõesti on ja ilmselt rohkemgi.

JÜRI ANT

Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis Aastaraamat. Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia, 2000–2003, XIII (Stockholm, 2006). 208 lk. ISSN 0424-6519.

Eesti Teaduslik Selts Rootsisis (ETSR) on teaduslik ja kultuurilooline organisatsioon, mis rajati 1945. aastal Stockholmis Rootsisis elavate eesti teadlaste ja kultuuritegelaste poolt. Nõukogude okupatsiooni tingimustes olid kodueestlaste suhted seltsiga karmilt ära lõigatud. Pärast Eesti taasiseseis-

vumist on ETSR kontaktid siinsete teadlastega taas tihenunud ja selle kinnituseks sõlmiti 1999. aastal koostööleping Eesti Teaduste Akadeemiaga.

Seltsis on pidevalt peetud teaduslikke ettekandeid. Seltsi esimene aastaraamat ilmus 1952. aastal, nüüd on jõutud 13. numbrini. See tähendab, et toimetus ei ole seadnud sihiks aastaraamatu väljaandmist igal aastal, vaid see ilmub mitme aasta koguteosena. Loomulikult võtab aega ka käsikirjana vormistatud raamatu trükki jõudmine ja nii ei ole imestada, et räägime nüüd mitu aastat tagasi kirjutatud töödest. Olgu siinkohal eeskätt tutvustusena esitatud ülevaade seni viimasena ilmunud aastaraamatu sisust.

Aastaraamatu esimene artikkel on Ruth Rajamaa “Püha Birgitta elutee”, mis viib meid koos Pirita kloostri rajajaga Euroopa keskaega, üht-aegu aga ka Eesti varajasse ajalukku. Artikkel toetub viimase aja üsna ulatuslikule kirjandusele, mis on ilmunud selle huvitava naise elu ja tegevuse kohta. Birgitta Birgersdotter (1303–73) oli naine, kelle mõlemad vanemad kuulusid kuningakojaga seotud kõrgkihti. Olles abiellunud Ulf Gudmarssoniga, sai Birgittast mõisaproua Ulvåsa mõisas, millest kujunes sotsiaalne, poliitiline ja kultuurialane keskus. Mõisaprouana sünnitas Birgitta kaheksa last ning hankis endale usulist ja juriidilist kirjandust, mis tõstis ta vaimselt kõrgemale tavalistest aadlidaamidest. Ta oli kuninganna Blanka õpetaja ja õuedaam, õppis kõnelema saksa keelt ning tutvus Euroopa kirjandusega. 1341. aastal asus Birgitta koos oma abikaasa Ulfi ja saatjaskonnaga palverännakule Hispaaniasse Santiago de Compostelasse. Tagasiteel haigestus Birgitta mees Ulf ning kartusest, et ta võiks surra, asus Birgitta intensiivselt palvetama ja hakkas vastu võtma ilmuusi. Olles hilissügisel 1342 koju jõudnud, otsustasid Birgitta ja Ulf asuda elama Alvastra mungakloostri lähedale, et anda oma elamisele enam vaimulikku ilmet. Tänu Alvastra kloostri rikkalikule raamatukogule sai Birgitta laiendada oma usulisi teadmisi. Pärast Ulfi surma 1346. aastal pöördus Birgitta täielikult kristluse teele. Ta taotles uue ordu (artiklis praeguse eesti keele suhtes ekslik tõlge “orden”) rajamiseks luba, kuid seda saamata müüis ja jagas ta oma maaomandi ja kinnisvara ning lahkus Rootsist, et asuda koos oma sõprade ja teenistujatega elama Rooma. Hiljem ordu siiski rajati.

Nagu seda märgib ka artikli autor, on mõned Rootsi teadlased käsitlenud Birgitta elutee muutust kui kriisi pärast oma mehe surma, mis viis ta kujutluse juurde tegutseda kui Kristuse Pruut. Ka vaadeldava artikli põhiosa on suunatud asjaoludele, kuidas temast sai kristluse reformaator. Märkimisväärne on see, et aastast 1342 Alvastras kuni oma viimase

hingetõmbeni Roomas esitas ta üle 600 ilmutuse. Kõige selle taustal oleks lihtlugejale olnud huvitav ka käsitlus Püha Birgitta ordust kui üsna eripärasest. Tollel ajal äratas suurt vastukaja näiteks see, et ordu ja klooster pidid olema munkade ja nunnade ühendus. See oli ülimalt vajalik kloostri majanduselu seisukohalt, kuid tolle aja oludes oli siiski nõutav, et mungad ja nunnad elaksid eraldi. Ainuke koht, kus nad kohtusid, oli kirik, aga ka seal olid neile ette nähtud eraldi tsoonid.

Teiseks artikliks aastaraamatus on Mai Raud-Pähna kunstiajalooline käsitlus Ryssenberchi monstrantsist Tallinnas. Artikkel on kunstiajaloo seisukohalt teaduslik, lihtlugejale aga kohati liigselt spetsifiline. Monstrants oli katoliku kiriku liturgiline ese, milles hoiti õnnistatud armulaualeiba ehk hostiat. Vaadeldava monstrantsi autor oli kullassepameister Hans Ryssenberch, kes valmistas selle 1474. aastal. Artikli autori hinnangul tuleb seda monstrantsi vaadelda kui nimetatud meistri tehnilist ja kunstilist tippsaavutust. Algselt seisis monstrants Tallinna Niguliste kiriku pealtaril. Kui Vene väed Põhjasõja käigus Tallinna alistasid, loovutati monstrants kingitusena Eesti- ja Liivimaa rüüstamistega kurikuulsaks saanud kindralkuberner Aleksandr Menšikovile, lootes selle läbi linnale paremat tulevikku, mille all mõeldi mitte ainult pääsemist Tartu saatusest (Tartu elanikkond küüditati ja linn põletati Peeter I käsul), vaid Tallinn taotles koguni vanade privileegide kinnitamist. Pärast Peeter I surma läks monstrants 1725. aastal keiserlikku Kunstikambrisse, sealst Ermitaaži. Artikli autori püüdeks on H. Valgu ja E. Tamme 1958. aastal tehtud tehnilisest analüüsist lähtudes paigutada monstrants laiemasse kunstiajaloolisse konteksti. Autor on omalt poolt teinud katset viia religiooni- ja kultuurimälestis ühendusse Maarjamaale omase Maarja-kultusega.

Käesoleva aastaraamatu üheks laiema tähendusega artikliks on Mart Laari "Eesti rahvuslik ärkamine võrdluses teiste Läänemeremaadega". Selles esitatud probleem on suhteliselt väike osa Laari 2005. aastal ilmunud mahukast monograafiast *Äratjad: rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*, mida autor kaitses doktoritööna Tartu Ülikoolis.¹ Teedrajavaks (Laari hinnangul läbimurdemonograafiaks) vaadeldava teema käsitluses on tšehhi ajaloolase Miroslav Hrochi 1968. aastal ilmunud raamat, milles autor võrdleb Eesti, Leedu, Soome, Norra ja Taani rahvuslikku ärkamist. Hroch oli ka see, kes esitas skeemi väiksemate rahvaste rahvusliku liikumise periodiseerimiseks. Selle kohaselt algas rahvuslik liikumine A-faasiga, mille all mõeldakse väikese inimrühma intellektuaalset huvi

¹ Vt ka Eva Piirimäe retsensioonartiklit "Eesti rahvuslus Euroopa kontekstis", *Ajalooline Ajakiri* (2007) 1 (119), 93–110. Toimetuse märkus.

teatud rahva keele, kultuuri ja ajaloo vastu. Teiseks, B-faasiks nimetab Hroch “rahvusliku agitatsiooni perioodi”, mille vältel patrioodid, aga ka rahvuslikud organisatsioonid ja ajakirjandus teevad agitatsiooni rahva ulatuslikuks äratamiseks. Hiljem hakati seda nimetama eelärkamisajaks. Kolmandas ehk C-faasis toimub kogu rahva ärkamine, kusjuures kujunevad ka rahvusliku liikumise erinevad suunad.

Hrochi skeemile tuginevalt käsitles Eesti, Läti ja Leedu rahvuslikku liikumist esimesena võrdlevalt Aleksander Loit Stockholmi konverentsil 1985. aastal, hiljem ka mitmetes artiklites. Järgnevalt kujunes tavaks kirjutada üldistavaid uurimusi kahe naaberrahva rahvuslike liikumiste võrdluseks, aga ka ühest rahvuslikust liikumisest kirjutades võrrelda seda teisega. Eesti varasema ajalootraditsiooni alusel kujunes eriti kõitvaks eesti ja soome rahvusliku liikumise võrdlus, mida tegid oma käsitlustes Kalervo Hovi, Aira Kemiläinen, Torkel Jansson jt. Eesti-Läti rahvussuhete võrdlusest on tuntuim Toivo Rauna artikkel, mille ta kirjutas koostöös Andrejs Plakansiga.

Nagu on märgitud Laari artiklis, toimus rahvuse teke mitmetes maa-des omariikluse soovist lähtudes (Rootsis, mõnede erisustega Taanis, Norras, Soomes omariikluse taastamise ja autonoomia loomise käigus). On mõistetav, et Laari artikkel kutsub meid võrdlusele veel mitmete teiste rahvuslike liikumistega, nende seas tšehhi, eriti aga šoti omaga. Kommentaarina vaadeldavale artiklile võib lisada, et ega rahvusküsimus tänapäeva tingimustes sellega ei ammendu. Tulevad arvesse veel rassilised erinevused, lahknevused usulahkude vahel jms.

Laari artikli, nagu ka ta monograafia, ülimalt oluline osa on Eesti rahvusliku liikumise paigutamine M. Hrochi skeemi. Sellest skeemist lähtudes nihutas Ea Jansen 1977. aastal rahvusliku liikumise alguse 19. sajandi algusesse, hiljem aga 18.–19. sajandi vahetusse. Kumb neist dateeringutest on paikapidavam, selle üle diskuteeriti veel õige mitmes kirjutises, aga see diskussioon tundub taanduvat küsimusele, millist sündmust lugeda uue perioodi alguseks. Laari vaadeldavas artiklis on oluline autori väide, et Eesti rahvuslik liikumine oma etappide ja iseloomu poolest ei erine olulisel määral Euroopa teiste väiksemate rahvaste rahvuslikust ärkamisest. Küll aga kippus venima üleminek rahvusliku liikumise teise etappi – eelärkamisaega, mida me oma senise käsitluse alusel oleme harjunud pidama juba ärkamisajaks. Paljud autorid on samastanud seda esimese üldlaulupeo toimumisega 1869. aastal, Jansen ja Loit paigutavad selle 1850. aastate keskpaika, Raun 1860. aastatesse. Laar eelistab 1857. aastat, mil ilmus “Perno Postimehe” esimene number. Samas tunnustab autor

suurimate läbimurretena ka 1869. aastal Tartus korraldatud esimest üldlaulupidu ja ajalehe "Sakala" ilmuma hakkamist 1878. aastal.

Artiklis käsitletakse ka Hrochi C-faasi dateerimise probleemi. Hovi ja Hroch ise paigutavad selle 20. sajandi algusesse, Raun ja Jansen 1885. aastasse, Loit 1890. aastate algusesse. Artikli autor arvab, et selle etapi algust Eestis võiksime arvestada 1880. aastate algusest. Kokkuvõtvalt võib öelda, et see on väga sisutihe Eesti ajaloo ühe tähtsaima etapi käsitus

Teiseks tähtsamaks artiklikis vaadeldavas aastaraamatus on kahtlemata Aleksander Loidu "Eesti-Rootsi suhted 1918–1940". Autor vaatleb probleemi Eesti-Rootsi suhete varasemal taustal. Eesti kuulumine Rootsi riigi koosseisu (1561–1710/1721) on jäänud Eesti rahva mällu kui "vana hea Rootsi aeg" ning ka Nõukogude okupatsiooni ajal oli üle 20 000 eestlast leidnud heatahtliku vastuvõtu ja uue kodu just nimelt Rootsis. Oodatust jahedamaid suhteid Eesti Vabariigi algusaja aastakümnetel on mitmed ajaloolased ja poliitikud seletanud baltisakslaste mõjutustega, sest nad olid solvunud ja mõjutatud maareformist, millega võõrandati mõisamaad ja jagati need välja eesti talupoegadele.

Väga ulatuslikele arhiivimaterjalidele toetuv as artiklis vaatleb Loit Eesti-Rootsi suhteid poliitika, majanduse, kultuuri ja kiriku valdkonnas. Autor alustab ajalooliste meenutustega 1905. aastast, mil Venemaa Balti provintssides toimus revolutsioon sügava suundumusega rahvuslikuks vabanemiseks venestamispoliitikast. Arvan samuti, et 1905.–1906. aasta revolutsiooni on meil vaadeldud ikka veel nõukogulikust käsitlusest mõjutatuna. Põhiprobleem ei olnud talupoegade klassivõitlus mõisnike vastu ega sellest tulenev mõisate põletamine, sest brigaadid mõisate põletamiseks saadeti välja Tallinnast. Talupoegade ja rahvusliku intelligentsi jaoks oli põhiprobleemiks eestikeelse koolihariduse taastamine. Artikli autor meenutab, et paljudele revolutsioonist osavõtnutele, keda ähvardas vangistus või Siberisse saatmine, oli õnneks, kui neil õnnestus põgeneda Rootsi. Rootsis taotles sotsiaaldemokraatliku partei liider Hjalmar Branting neile pagulasõiguse andmist. Pärast Vene Veebruarirevolutsiooni 1917. aastal moodustatud Eestimaa Maapäeval arutati mõtet moodustada Rootsi juhtimisel Skandinaavia-Balti Liit. Selle idee eestvõitlejaks oli eriti Eesti poliitik Jaan Tõnisson, kes arvas, et see Skandinaavia-Baltika puhverriik võiks olla tasakaalustavaks faktoriks Saksamaa ja Venemaa vahel. Jaan Tõnissoni poliitikat Skandinaavia suhtes toetas Aleksander Kesküla, keerulise eluteega Eesti poliitik, keda Eesti kuulajatele ja lugejatele on oma ettekannetes ja artiklites tutvustanud Kaido Jaanson. Kesküla idee oli Põh-

jamaade föderatsioon, mis haaranuks Rootsi juhtimisel Rootsi, Soome ja Eesti. Seda ideed toetas teiste seas ka peapiiskop Nathan Söderblom.

Diplomaatilised kontaktid äsjaloodud Eesti Vabariigi ja Rootsi riigi vahel tekkisid 1918. aastal, kui Rootsi saabus Eesti välisdelegatsioon, et taotleda Eesti Vabariigi iseseisvuse tunnustamist ja abi Rootsi regulaararmee saatmise näol vastuseisuks Nõukogude Venemaa rünnakule. Abiks Eestile organiseeriti vabatahtlikke, kelle arv tõusis umbes 300-le. Eesti Vabariigi tunnustamise suhtes oli Rootsi riik esialgu üpris ettevaatlik. *De facto* tunnustamine tuli alles 9. septembril 1919. Tunnustamisest *de jure* hoidis Rootsit tagasi traditsiooniks kujunenud neutraliteedipoliitika, konkreetselt aga Prantsusmaa ja USA seisukoht jagamatu Venemaa toetuseks ja seoses sellega tekkinud negatiivne suhtumine uutesse Balti riikidesse. Siiski andis Entente'i Nõukogu 26. jaanuaril 1921 Eesti ja Läti Vabariikidele *de jure* tunnustuse, seda eeskujuga järgis ka Rootsi. Sealtsaalt algasid ka ametlikud diplomaatilised suhted Eesti ja Rootsi vahel. Poliitiliste suhete pinnapealsust märgib siiski see, et Rootsi esindajaks Eestis jäi *chargé d'affaires*, mitte kunagi aga suursaadik.

Loit on näidanud, et vaatamata ametlike diplomaatiliste suhete piiratu- sele, arenesid suhted Eesti ja Rootsi vahel paljude riigivisiitide näol, sealhulgas Eesti riigivanema Jaan Tõnissoni visiit Stockholmis 1926 ning ka Rootsi troonipärija ja kuninga visiidid Tartu Ülikooli asutamise 300. aastapäeva tähistamiseks. Kui Eestisse 1939. aastal paigutati Nõukogude sõjaväebaasid, osalesid seal paiknevad Nõukogude lennukid Soome pommitamisel Talvesõjas 1939–40. Kuna Eesti riik oli esialgu veel formaalselt iseseisev, luges Rootsi avalik arvamus Eestit süüdlaseks. Kui Eesti aga 1940. aastal okupeeriti, ei tunnistanud Rootsi valitsus seda mitte kunagi.

Käsitledes eraldi probleemina Eesti-Rootsi majandussuhteid, toob Loit esile raskusi, mis tekkisid nende sidemete loomisel. 1924. aastal nõudis Rootsi Eesti riigilt miljoni krooni suurust garantiid, mille eest Eesti võis osta põllutööriistu, seemet, tõuloomi ja kunstväetist. Kaubanduse ulatus ei olnud suur. Rootsi jaoks moodustas kaubavahetus Baltimaadega 0,5–1 protsenti, Eesti jaoks ei tõusnud see kunagi üle 10 protsendi. Märkimisväärsed on siiski Rootsi kapitali paigutused Eestisse. Rahandustegelase Ivar Kreugeri firmal oli Eestis ainuõigus tuletikkude tootmiseks ja eksportiks. Pangadirektor Marcus Wallenbergi juhitud konsortsium rajas õli- ja bensiinivabriku Sillamäele. Rootsi kapital oli investeeritud ka Tartu Telefonivabrikusse ja Eesti merelaevandusse.

Tähtsaks valdkonnaks Rootsi-Eesti suhetes oli teadus. Artiklis on märgitud Rootsi professorite osa Eesti rahvusülikooli rajamisel 1919. aas-

tal. Tartu Ülikooli juurde loodi 1934. aastal Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts, kes 1934–40 andis välja aastaraamatut *Svio-Estonica*, kus eriline osa oli artiklidel ühise ajaloo kohta. Loidu artikkel pakub informatsiooni ka koostöö kohta kirikute, ametiühingute, spordiliikumise, karskusliikumise ja paljude teiste valdkondade vahel. Ebaõnnestusid aga siiski Eesti poliitikute tömmata Rootsit ja Soomet liitu riigikaitse sihiga.

Taastatud Eesti Vabariigi lähiajaloo seisukohalt on ülimalt huvipakkuv Hain Rebase artikkel “Eesti kaitseministri ametist lahkumine 1993”. Meil peaks kõigil veel meeles olema, et kaitseminister, kellest on jutt, oli artikli autor ajaloo professor Rebas ise. Seega on tegemist autobiograafilise looga sündmusest, mis läksid ajalukku kui Pullapää ehk jäägriikriis. Haapsalu lähedal Pullapää neemel paiknes nn Läänemaa Vabatahtlik Jäägrikkompanii (LVJ). Seoses käimas olnud Eesti kaitseväge reorganiseerimisega kavatseti nimetatud väeüksus ümber paigutada Haapsallu või Paldiskisse. Peastaap tagandas aga kompaniiülema kohalt Asso Kommeri, kelle korrektseks kraadiks autor loeb lipnikku, kuigi eksiilvalitsuse sõjaminister oli ülendanud ta järsult kapteniks. Järgnevalt leidis aga poliitikuid, kes keerasid pullapäälaste juhid üles mässajateks, kelle organiseerimisel väeüksuse mehed pidasid miitingu, kirjutasid alla vastuhakule kutsuvale dokumendile ning ähvardasid automaatidega Kaitseliidu ülemat major Johannes Kerti. Autor käsitleb mässu veretut mahasurumist, aga ka seda, miks kaitseminister pidas siiski kohaseks tagasi astuda.

Laiema teoreetilise, eriti sotsioloogilise ja politoloogilise aspektiga on aastaraamatus Mats Andréni rootsikeelne artikkel “Eesti ja Euroopa – mõtteloolises perspektiivis”. Autor lähtub tunnetusest, et alates 17. sajandist on Ida- ja Lääne-Euroopa vahel kehtinud nii mõtteline kui ka tegelik piir ja et 20. sajandi ajaloo jooksul on Eesti liikunud selle piiri ületamise suunas Idast Läände. Mulle tundub, et tegelikult on Eesti ala olnud Lääne-Euroopa osaks juba ammu enne 17. sajandit, olgu siis osana Orduriigist või Rootsi ajal. Küll on aga õige järeldus, et ühinedes Euroopa Liiduga muutus Eesti osaks Lääne-Euroopast. Tuleks muidugi täpsustada, et vahepeal oli ka paarsada aastat Vene impeeriumi võimu, aga peame samas meenutama, et enamuse sellest ajast valitses meil Balti erikord, mis seostas Eesti ala väga oluliselt Saksamaa ja saksa kultuuriga. Uus löimumine Lääne-Euroopaga toimub nüüd pärast rohkem kui 50 aastat kestnud Nõukogude okupatsiooni ja sellele järgnenud toibumise aastakümneid. Kõik see on siiski ainult tagapõhjaks artikli põhiprobleemile, milleks on kodakondsuse mõiste. Selle taga esitab autor kõigiti põhjendatult kultuurilist pluralismi. Samas rõhutab ta, et kaasaja kodakondsuse mõistes ei

ole kodanik seotud territooriumiga sama kindlas tähenduses, kui seda oli varem. Autor esitab mõjuka argumendina selles suunas asjaolu, et mõned Euroopa riigid on astumas samme topeltkodakondsuse aktsepteerimiseks. Asudes käsitlema kodakondsuse probleeme Eestis, märgib autor, et Eestis on suur grupp elanikkonnast jäetud ilma kodakondsuseta, kuid neil on alaline elamisluba teatud sotsiaalsete ja poliitiliste õigustega. Autor lisab, et seda võib vaadelda kui viimase aja Euroopa poliitilise trendi jälgimist.

Filoloogiateadust esindab käesolevas kogumikus Diana Krulli artikkel “Väldete tajust eesti keeles”. Võime öelda, et ka selle artikli probleemid peegelduvad eesti rahvusvahelised suhted. Autor püüab lugejat sisse viia probleemi, kuidas viia kokku eesti keele kolme väldet teiste keelte häälduselt lühikeste ja pikkade häälikutega. Artiklis rõhutatakse, et hääliku absoluutne kestvus muutub seoses kõne tempo ja sõna pikkusega, aga samas ka ümbritsevate häälikute mõjuga. Autor lõpetab väitega, et eesti keele väldete taju uurimine võib olla väärtuslikuks teadmiste allikaks väl-tetaju kohta inimkeeltes üldse.

Enamasti *humaniora* hulka kuuluvate artiklitega võrreldes kuulub mõneti teise valdkonda Toomas Tiiveli artikkel “Teoreetilise bioloogia võimalikkusest ja selle arengust Eestis”. Oma kirjutise algul seostab autor teoreetilist bioloogiat teoreetilise mõtlemise ja vaimuerksusega ning samas paigutab märgitud teaduse reaali- ja humanitaarteaduste vahele. Seda mõistet hakati kasutama alles 20. sajandi algul ning autor on sunnitud tunnistama, et kaasajal ei ole ühtset arusaamist, mis on teoreetiline bioloogia. Püüdes esitada selle teadusvaldkonna senist arengut Eestis, on autor leidnud sellele esimese pidepunkti Tartu Ülikooli Academia Gustavo-Carolina perioodist, kui Johannes Salbom kaitses 1691. aastal vitalismi puudutavat väitekirja. Järgnevas esitluses kuuluvad teoreetilise bioloogia loojate hulka Tartus Karl F. Burdach, kes oli Karl Ernst von Baeri õpetaja ja hilisem kolleeg ja kes võttis 1800. aastal kasutusele ka termini “bioloogia”. Artikli järgnevas osas esitab autor veel terve rea Eestist pärinevaid ja siin töötanud biolooge, samuti ka geneetika ja geobotaanika rahvusvaheliselt tuntud teadlasi. Artikli lõpuosa annab ülevaate tegevustest teoreetilise bioloogia juurutamiseks konverentside, ühingute, uurimisrühmade ja kevadkoolide abil.

Vaadeldava aastaraamatu viimane on Jüri Engelbrechti lühiartikkel “Teaduse tippkeskused Eestis”. Autor püüab lugejatele esitleda kriteeriume, mille alusel Eestis määratletakse Euroopa tippkeskuste hulka kuuluvad teaduskeskused.

Eraldi osa raamatust moodustavad mälestusartiklid meie seast lahkunud väliseesti teadlastele. Käesolevas aastaraamatus on neid neli: meditsiinidoktor Ilo Käbin (18.02.1921–3.09.2003), õigusteadlane Rein Marandi (8.02.1921–25.10.2003), puidutehnoloogia ja puidutööstusökonomika spetsialist Eugen Justsuk (24.04.1921–11.11.2003) ja metsateadlane Zoja Raskasov (16.06.1918–29.04.2002). Mälestusartiklid ei ole lihtsalt järelhüüded kokkusurutud sõnastuses, vaid need esitavad lahkunu eluloo ja teadustöö täieliku käsitluse.

Raamat lõpeb Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis liikmete teaduslike tööde nimekirjaga 2000–2003. Eesti lugejatele on see mugav moodus saada teada kolleegide uuematest uurimustest.

Kokkuvõttes võib öelda, et vaadeldav aastaraamat on väga heal teaduslikul tasemel kirjutatud artiklite kogumik, mis ühelt poolt pakub eesti teadlaste teadussaavutusi Rootsist Eestisse, teiselt poolt vastupidi. Jääb üle soovida selle koostöö jätkumist.

HELMUT PIIRIMÄE